

УДК 7.072.2Гіл:7.072.2Пав]:001.817

СЕРГІЙ ГІЛЯРОВ ПРО ГРИГОРІЯ ПАВЛУЦЬКОГО: З ІСТОРІЇ ПОСМЕРТНОГО ВШАНУВАННЯ НАУКОВЦЯ

Ірина Ходак

Доповідь С. Гілярова «Пам'яті Г. Г. Павлуцького» (1924), що вперше публікується за авторським рукописом з наукового архіву Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, вдало поєднує неупереджений мистецтвознавчий аналіз з особистими спогадами про вчителя та старшого колегу. У дослідженні І. Ходак окреслено перші кроки посмертного вшанування Г. Павлуцького в Україні та за її межами, включаючи доповіді на наукових засіданнях, публікацію некрологів, видання «Історії українського орнаменту» та набуття частини спадщини Музеєм українських діячів науки та мистецтва.

Ключові слова: С. Гіляров, Г. Павлуцький, доповідь, некролог, спадщина, музей.

Доклад С. Гілярова «Памяти Г. Г. Павлуцкого» (1924), впервые публикуемый по авторской рукописи из научного архива Национального музея искусств имени Богдана и Варвары Ханенко, удачно соединяет непредвзятый искусствоведческий анализ с личными воспоминаниями об учителе и старшем коллеге. В исследовании И. Ходак очерчены первые шаги посмертного чествования Г. Павлуцкого в Украине и за ее пределами, включая доклады на научных заседаниях, публикацию некрологов, издание «Истории украинского орнамента» и приобретение части наследия Музеем украинских деятелей науки и искусства.

Ключевые слова: С. Гіляров, Г. Павлуцкий, доклад, некролог, наследие, музей.

S. Hiliarov's paper *In Memory of H. Pavlutskyi* (1924), which is firstly published after the author's manuscript from the scientific archives of the Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Arts, combines well the impartial art studies analysis with personal reminiscences about the teacher and senior colleague. In the foreword of I. Khodak the first steps of the posthumous honouring of H. Pavlutskyi in Ukraine and abroad, including the lectures at scientific meetings, publication of obituaries, edition of *The History of Ukrainian Ornament* and the acquisition of a portion of heritage by the Museum of Ukrainian Science and Art Workers is outlined.

Keywords: S. Hiliarov, H. Pavlutskyi, lecture, obituary, heritage, museum.

Джерельна база історії українського мистецтвознавства, насамперед періоду його становлення як самостійної наукової дисципліни, украй скромна щодо такої важливої, хоч і вельми контроверсійної складової, як спогади. І справа тут не тільки в людській байдужості чи невдячності, але й у відсутності спадкування, спричиненої політичними чинниками. Розгорнутий у 1930-х роках у «країні Рад» масовий терор, як відомо, призвів до ліквідації мистецтвознавчих установ, насамперед академічних, та кадрових чисток, що завершилися звільненнями, арештами, засланнями і фізичними знищеннями поважних і зовсім молодих фахівців. Разом з інституціями й людьми зникали відомчі та персональні архіви, принаймні частини з яких згодом використовували метикуваті й ідеологічно «правильні» особи. Репресивний політичний молох не дозволив уречевити мистецтвознавчу й людську пам'ять про сучасників, які загинули у вирі терору, та належно пошанувати тих науковців, котрі відійшли у вічність напередодні згаданих жажливих подій.

До останньої категорії належить Григорій Павлуцький (1861–1924) – знакова постать у вітчизняному мистецтвознавстві, якій судилося стати своєрідним зв'язковим між XIX і XX ст.¹

Класичний філолог за фахом, Г. Павлуцький майже все життя досліджував пластичне мистецтво – від античного, якому присвятив магістерську та докторську дисертації, до українського, праці з історії якого забезпечили йому непроминутий слід в історії вітчизняної науки. Його професійне зростання було пов'язане з Київським університетом Св. Володимира, де він здобув освіту, звання заслуженого ординарного професора і на кафедрі теорії та історії мистецтв якого (на той час – Вищий інститут народної освіти) викладав до останніх днів. Г. Павлуцький читав лекції з історії мистецтва і в інших навчальних закладах (від Вищих жіночих курсів і рисувальної школи М. Мурашка до Української академії мистецтва), брав активну участь у роботі наукових товариств (від Історичного товариства Нестора-літописця до Українського

наукового товариства, далі – УНТ) та мистецьких об'єднань (від Київського союзу художників до Товариства діячів українського пластичного мистецтва).

Найвища громадська активність тоді вже немолодого київського професора припала на період визвольних змагань, коли він очолив відділ пластичних мистецтв Генерального секретаріату освіти Центральної Ради і зятято взявся за розбудову культури молодій державі. Створення мистецьких об'єднань, реорганізація художньої освіти, включно із заснуванням Української академії мистецтва, повернення культурних цінностей в Україну і реставрація місцевих монументальних пам'яток, насамперед Софії Київської, спроби заснувати Інститут історії мистецтв, проведення конкурсів на державні символи тощо – здавалося, жодна важлива справа не обходилася без нього.

У контексті розвитку вітчизняного мистецтвознавства слід наголосити, що Г. Павлуцький опікувався підготовкою істориків мистецтва не лише в університеті, але й у відкритому 1918 року Київському археологічному інституті. Учений відіграв суттєву роль в інституціоналізації цієї галузі науки, зокрема, у 1918 році він очолив Секцію мистецтв УНТ і одночасно був делегований до складу Комісії по виробленню законопроекту про заснування Української академії наук (з 1921 р. – Всеукраїнська академія наук, далі – УАН / ВУАН). Разом з іншими членами підкомісії у справі утворення Історично-філологічного відділу (Д. Багалієм, А. Кримським і Є. Тимченком) у пояснювальній записці він обґрунтував необхідність організації щонайменше двох академічних мистецтвознавчих кафедр – історії українського мистецтва та історії мистецтва Візантії, східного й античного, а також Комісії для збирання й видавання пам'яток українського мистецтва [22, с. 116, 122–124]. Щоправда, посади керівників обох кафедр – українського та всесвітнього мистецтва – понад два роки залишалися вакантними, поки їх один за одним не обійняли «варяги» – Ф. Шміт і О. Новицький. На відміну від більшості співавторів згаданої пояснювальної записки, Г. Павлуцький ака-

деміком не став, хоча з ВУАН плідно співпрацював, скажімо, як дійсний член Секції мистецтв і Софійської комісії.

Порівняно з молодшими сучасниками, зокрема учнями, Г. Павлуцькому поталанило на посмертне вшанування, нехай і досить скромне. Відомо про кілька доповідей, виголошених його колегами та вихованцями. Якщо довіряти звіту про роботу семінару з українського мистецтва Київського археологічного інституту у весняному триместрі 1924 року, то вже в день смерті вченого – 15 березня – Ф. Ернст виголосив доповідь про вчителя «Г. Г. Павлуцький» [13]. 24 червня 1924 року на засіданні Секції мистецтв ВУАН з доповіддю «Григорій Григорович Павлуцький» виступив очільник інституції академік О. Новицький [17]. Очевидно, згадані доповіді стали основою опублікованих 1924 року обома дослідниками некрологів [44; 31] ², варіанти яких збереглися також у рукописах ³. Декілька слів про спочилого колегу до публікації О. Новицького додав О. Грушевський [11].

Мистецький відділ Всеукраїнського археологічного комітету (очільник – Д. Щербаківський), що був спадкоємцем колишньої Секції мистецтв УНТ / ВУАН, яку в 1918–1919 роках очолював Г. Павлуцький, у непростих умовах подбав про публікацію його монографії про український орнамент. Ошатне видання, що вийшло у світ 1927 року під назвою «Історія українського орнаменту», розпочато коротким життєписом Г. Павлуцького, підготовленим М. Макаренком [32, с. 3–4] ⁴, який 1919 року перебрав від дослідника керівництво Секцією мистецтв УНТ. М. Макаренко не належав до кола учнів Григорія Григоровича або тих науковців, які мали можливість близько спілкуватися з ним упродовж тривалого часу, та це не завадило йому стисло й водночас виразно окреслити життєвий шлях і різнобічні інтереси знаного мистецтвознавця. До того ж у передмові редактора він подав цікаві подробиці підготовки праці до видання [32, с. 5–7].

Пам'ять дослідника також ушанували його колишні студенти, які після поразки української державності опинилися в еміграції. Зі звітів Українського історико-філо-

ІСТОРИЯ

логічного товариства в Празі відомо щонайменше про дві такі доповіді – «Пам'яті Г. Павлуцького» Д. Антоновича і «Спомин про Г. Павлуцького» В. Щербаківського [35, арк. 9, 17].

Майже через три десятиліття по смерті вченого про нього згадав ще один вихованець Київського університету Св. Володимира, представник чергової хвилі української еміграції, спровокованої Другою світовою війною, – П. Курінний. У мюнхенському часопису «Шлях перемоги» він не лише передрукував згадану розвідку М. Макаренка [28], але й додав власну оцінку внеску Г. Павлуцького в українське мистецтвознавство [24].

Однією із форм ушанування пам'яті Г. Павлуцького можна вважати намагання сучасників посприяти оформленню персональної пенсії його вдові, що в советській системі зробити було вкрай непросто, зважаючи на відсутність у померлого професора, спадкового дворянина і дійсного статського радника «революційних заслуг». Смерть ученого, на утриманні якого перебувала не лише хвора дружина, але й овдовіла донька та трирічний онук, разюче відбилася на матеріальному становищі його родини [27]. Колеги з ВУАН, профспілка робітників освіти, точніше її київське губернське відділення, всіляко намагалися зарадити тому, щоб удові Г. Павлуцького призначили персональну пенсію [6]. За порадою академіків С. Єфремова, О. Фоміна та інших і за посередництва М. Грушевського, В. Клінгера, Іваницького жінка неодноразово зверталася за допомогою до академіка Д. Багалія, який мав авторитет у советських і партійних колах, нагадуючи про його численні зустрічі з покійним чоловіком у їхньому київському помешканні впродовж бурхливих, сповнених надій 1917–1918 років [27]. Досягти бажаного вдалося лише за два роки, а тим часом Софія Павлуцька розпродавала меблі, речі та книжки, з острахом очікуючи прийдешній день. Слід зауважити, що архів її чоловіка зазнав «ревізії» невдовзі по його смерті: не названа М. Макаренком особа позабирала звідти цінні матеріали, а решту залишила в стані малоприслужного для опрацювання [32, с. 7].

Частину спадщини Г. Павлуцького все ж вдалося зосередити в Музеї українських діячів науки та мистецтва, який функціонував при Кафедрі українського мистецтва ВУАН на чолі з академіком О. Новицьким. Завдання цього закладу, що постав на основі меморіальних колекцій (відділ українських діячів) музею УНТ, полягало у збиранні матеріалів про українських діячів незалежно від їхньої національності, місця проживання й галузі знань або мистецької спеціалізації, тобто про діячів «колишніх і теперішніх, українців і не українців з роду, що працювали на Україні й поза її межами; діячів науки, що репрезентують знання точні, гуманітарні, прикладні, діячів мистецтва – письменників, малярів, різьб'ярів, будівничих, музик і т. д.» [30, арк. 3]. Показово, що О. Новицький уважав необхідним набувати експонати, пов'язані не лише з видатними особистостями, але й з діячами меншого масштабу, щоб дати уявлення про середовище, у якому творили непересічні науковці чи митці: «Музей повинен бути пам'ятником усім діячам української культури. Він не хоче виривати видатних геніїв, знаменитих діячів науки та мистецтва з усієї маси менших робітників, що оточувала визначніших; знову ж не хоче він одрізнати діячів культури з того гурту, з якого вони вийшли, що впливав на них і зумовлював їхню діяльність, а разом був для них і аудиторією. Музей визнає, що його завдання – показати цілі угруповання, гадаючи, що таким способом краще можна висвітлити й життя та творчість талановитих людей» [30, арк. 3]. З метою реалізації поставлених завдань музей насамперед збирав іконографічні матеріали, рукописи і видання, образотворчу спадщину у вибраних оригіналах і репродукціях, речі, якими видатні особистості користувалися в професійній діяльності та побуті, а також найширші матеріали їхнього прижиттєвого й посмертного вшанування [30, арк. 3–5].

Упродовж 1924–1926 років працівники музею переважно займалися інвентаризацією та систематизацією експонатів, а з 1927 року зосередилися на комплектуванні фондів, задля чого «музей вдався до багатьох осіб у Києві, які могли мати меморіаль-

ний матеріал і зав'язав листовно зносини з такими особами поза Києвом» [20, арк. 2]. Саме 1927 року сюди надійшли матеріали Г. Павлуцького. «Особи, яких стосується матеріал, що придбав Музей, – зазначено у звіті, – такі: Ганна Барвінок, Біляшівський, Будяк Ю., Глібів, Гоголь, Грінченко, Григоренко, Дебогорій-Мокрієвич, Доманицький, Кибальчич, Костомаров, Коцюбинський, Кропивницький, Куліш, Кибальчич (дочка), Лазаревський, О. І. Левицький, Леся Українка, Лисенко, Лужицький, Мозолевський, Маркевич М. А., Маркевич Дм., Марко Вовчок, Мартинович, Мордовець, Мурашко, Немоловський, Нечуй-Левицький, Павлуцький, Познанський Борис, Потапенко, Рильський, Руданський, Самійленко, Симонов, Сковорода, Старицький, Шешенко, Твердохліб, Тобілевич, Флюрковський, Франко, Чернявський М., Чубинський, Шевченко, Шраг, Щавинський, Щербаківський» [20, арк. 2 зв.]. Вичерпного переліку матеріалів Г. Павлуцького не маємо, напевно можемо стверджувати про надходження низки його малярських творів (автопортрета, портрета матері та кількох етюдів), зафіксованих у звіті музею серед особливо вартісних експонатів разом з портретами Лесі Українки, Івана Стешенка та Костя Широцького пензля Фотія Красицького, етюдами Мурашка, альбомом Пантелеймона Куліша тощо [20, арк. 2]. Надійшли ці твори, очевидно, від удови науковця, оскільки серед понад трьох десятків дарувальників, з-поміж яких були академіки С. Єфремов і О. Новицький, художники В. Кричевський і О. Сластьон, мистецтвознавці М. Макаренко і К. Мощенко, відновлено прізвище Павлуцької [20, арк. 2 зв.].

Наприкінці 1920-х років для Музею українських діячів науки та мистецтва, як і для всієї вітчизняної науки, настали скрутні часи: провідних науковців заарештовували за звинуваченням у причетності до інспірованих владою контрреволюційних організацій, діяльність закладу піддавали різкій критиці за відсутність класового підходу й пропаганду націоналістичних, а не революційних діячів. Не вдалося отримати дозвіл на видання другого збірника закладу, каталогів виставок, присвячених Лесі

Українці та десятирічному ювілею ВУАН, тощо [5, с. 118–121]. У 1934 році заарештували й заслали до Котласа багатолітнього консерватора (згодом – директора) Є. Рудинську, музей згідно з постановою президії ВУАН ліквідували, а його збірки наказали передати до Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка [16]. Саме в одному із закладів, що постав на основі частини його колекції, – Національному художньому музеї України – збереглася низка творів Г. Павлуцького, які нещодавно було репродуковано [39], щоправда, без згадки про їхній провенанс. Серед творів, що свого часу надійшли з колекції Музею українських діячів науки та мистецтва, опинився автопортрет Г. Павлуцького, придбаний 1925 року Всеукраїнським історичним музеєм ім. Т. Шевченка у вдови автора.

Поряд з некрологами і невеличкими публікаціями сучасників живий образ Г. Павлуцького зберігає епістолярій – чи то самого вченого, як наприклад нещодавно опубліковані листи до М. Грушевського [26], чи його колег, у яких раз по раз трапляються цікаві, позбавлені офіціозу характеристики. Скажімо, завідувачка археологічного відділу Київського художньо-промислового і наукового музею В. Козловська, яка закінчила місцеві Вищі жіночі курси і згодом працювала там асистенткою, 23 жовтня 1916 року відписувала завідувачу історичного та етнографічного відділів згаданого музею Д. Щербаківському на фронт: «Сейчас у нас выставка картин, устроенная Гр. Гр. Павлуцким и еще кем-то. Я еще не была там, но видела уже портрет Е. Г. Черняховского ⁵, написанный художницей Тимофеевой – удивительно хорош! Спросите кто? – Портрет или он сам? – Отвечу и тот и другой!

Наш досточтимый “Гри Гри”, как называют Павлуцкого на курсах, на высоте своего величия – поразвешивал свои картины (я мельком видела), кажется, все главки церквей на темно-синем фоне и как всегда элегантен в своих розовых и голубых манишках и цветком в петлице. Как любитель блондинок, он слегка ухаживает за Ниной Борисовной. Оживление в музее большое» [25].

ІСТОРИЯ

Наведеним фрагментом листа, як і іншими зразками епістолярного жанру, на щастя, не вичерпується коло неопублікованих документів про знаного вченого. У науковому архіві Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (далі – НА НММХ) збереглося неоціненне свідчення сучасника – рукопис «Пам'яті Г. Г. Павлуцького» авторства С. Гілярова [9]. Про існування цього матеріалу ширшому загалу було відомо щонайменше з 1998 року, коли Н. Крутенко та С. Білокінь віднотували його в списку праць автора [33, с. 115]. Проте донині він так і не привернув уваги дослідників наукової діяльності Г. Павлуцького, може, через доволі нерозбірливий почерк С. Гілярова, що потребував від публікатора чималих зусиль.

Жанр документа С. Білокінь і Н. Крутенко визначили як некролог, хоча з тексту очевидно, що йдеться про доповідь, датовану 25 березня 1924 року й згодом виголошену саме цього числа. Оскільки у звіті Музею мистецтв ім. Б. і В. Ханенків ВУАН за січень – березень 1924 року згадано про зачитану на засіданні Історичного товариства Нестора-літописця доповідь С. Гілярова «Г. Павлуцький як мистецтвознавець і професор» [19, арк. 23], то цілком слушно припустити, що йдеться про розглядуваний рукопис.

Автор доповіді Сергій Гіляров ⁶ (1887–1946) разом з Федором Ернстом (1891–1942) і Всеволодом Зуммером ⁷ (1885–1970) належить до трійці найвідоміших вихованців Г. Павлуцького. Недарма по закінченню Київського університету Св. Володимира його залишили для підготовки до професорського звання на кафедрі теорії та історії мистецтва, а за два роки обрали її асистентом. *Alma mater* С. Гіляров залишив 1923 року у зв'язку з обранням ученим секретарем Музею мистецтв ім. Б. та В. Ханенків ВУАН, з яким пов'язав свою подальшу професійну діяльність. Крім періоду навчання та праці на університетській кафедрі, він мав можливість спостерігати за вчителем у роки української державності, адже Г. Павлуцький залучив його та Ф. Ернста до роботи діловодами у відділі пластичних мистецтв Генерального секретаріату освіти. Щоправда, згодом

С. Гіляров мусив уникати цих «незручних» фактів в офіційних автобіографіях, що, зокрема, засвідчує один з останніх його життєписів, написаний за півтора року до смерті:

«Я родився в Москві в 1887 г. янв[аря] 11 (24). Отец мой ⁸ был тогда доцентом Московс[кого] Университета. В том же году он получил назначение на должность профессора философии в Киевский Университет и мы переехали в Киев, где и прошла вся моя жизнь.

Учился я в Киевск[ой] I (классической) гимназии, потом на историко-филологическом факультете Киевск[ого] Университета, который закончил в 1912 г. с дипломом I степени. В 1913 г. был оставлен при университете для приготовления к профессорскому званию, а в 1915 советом факультета избран на должность ассистента при кафедре истории искусства. Одновременно с тем я состоял преподавателем истории и педагогики в нескольких частных киевских гимназиях. В 1920 г., сдав требовавшийся уставом Университета магистерский экзамен по истории искусств и прочитав установленные две пробных лекции в открытом заседании совета факультета, я получил официальное право преподавания названной дисциплины в высшей школе (звание приват-доцента, магистранта), хотя фактически начал преподавательскую деятельность в высших учебных заведениях еще раньше (с 1916 г. на высш[их] женск[их] курсах им. Жекулиной и с 1917 г. ⁹ в Киевском Археологическом Институте).

В 1923 г., получив приглашение на должность ученого секретаря Музея Искусств Укр[аинской] Академии Наук, я оставил работу в Университете (тогда – ВІНО ¹⁰). В Музее с тех пор я работаю и до сегодня; одно время (1925–33) на должности зам[естителя] директора по ученой части; потом в качестве ученого консультанта-эксперта (с 1936 г.).

В 1924 г. я начал чтение курсов по ист[ории] искусства в Киевск[ом] Худ[ожественном] Институте, где работаю и поныне в качестве профессора и зав[едующего] кафедрой. С 1934 года состою также профессором в Киевск[ом] инж[енерно-]строительном институте. В звании профессора был ут-

вержден в 1929 г. НКО ¹¹, а в 1941 г. Высшей Аттестационной Комиссией при ВКВШ ¹². Кроме педагогической работы, все время веду и научно-исследовательскую работу по различным вопросам истории искусства.

В 1941 г., не имея возможности выехать из Киева вследствие болезни жены, я оставался в городе и работал в том же музее, в котором работаю уже свыше 20 лет. Музей этот при оккупантах находился в ведении сперва городской Управы, а потом в ведении Управления Архивов, Библиотек и Музеев. Во время “эвакуации”, произведенной немцем в 1943 г., мне удалось скрыть от грабителей исключительную [?] часть музейных ценностей (см[отри] статью М. Бажана в “Радянська Україна” 3/1 1944 “Відродження Української Культури” ¹³). После освобождения Киева я был назначен директором Киевск[ой] Музейной Группы, объединившей в себе остатки трех разграбленных немцами художеств[енных] музеев. В апреле тек[ущего] года Группа эта была разукрупнена, входившие в состав ее музеи восстановлены, как отдельные единицы, а я возвратился на прежнюю свою работу в Музей Зап[адного] Искусства. С февраля с. г. возобновил чтение курсов в Инж[енерно-]строит[ельном] И[нститу]те и в Худ[ожественном] И[нститу]те» [10].

На відміну від Ф. Ернста, якого після третього арешту засудили до найвищої міри покарання (розстрілу), та В. Зуммера, який пройшов виправно-трудова табори, для С. Гілярова роки великого терору минули відносно спокійно: він не уникнув арешту 1933 року, але за півроку був звільнений з ув'язнення, продовжив викладацьку діяльність і через кілька років зумів повернутися до активної роботи в музеї. Його Голгофа сталася вже після Другої світової війни і, як здебільшого це траплялося, не без допомоги доносів колег [42, с. 70; 18, с. 611]. 30 грудня 1945 року поважного науковця заарештували, а 8 лютого наступного року він помер від запалення легенів у лікарні Лук'янівської в'язниці. Зрештою, в ув'язненні старого професора, який не приховував свого негативного ставлення до дій советської влади (вилучення з музеїв і продаж за кордон мистецьких раритетів, руйну-

вання монументальних, насамперед культурних, пам'яток) на допитах у 1933 році, який виразно писав про це в плані «Мистецтво в Києві в перехідний період» для Музею-архіву переходової доби в часи фашистської окупації [4, с. 308–309, 313, 320], який зафіксував факти грабунку київських музеїв німцями в 1943 році [8], не було нічого дивного. Його позиція вже занадто дисонувала з панівним принципом свій-чужий, де культурній спадщині відводилася роль розмінної монети в ідеологічних війнах.

Доповідь С. Гілярова, що вдало поєднує фаховий аналіз частини наукової спадщини Г. Павлуцького з особистими спогадами про нього, становить інтерес з кількох боків. По-перше, як живе свідчення людини, яка навчалася в Г. Павлуцького та працювала під його керівництвом в один із переломних моментів в історії країни. По-друге, як спроба аналізу та визначення місця в тогочасній науці антикознавчих праць дослідника, які сучасні вчені оминають або обмежуються їх формальним загальним оглядом. По-третє, – і це чи не найважливіше – ставленням автора до об'єкта (як це не вульгарно звучить) доповіді, намаганням неупереджено висвітлити вагому частину дослідницького доробку Г. Павлуцького, викладацьку та громадську діяльність, а також охарактеризувати його як особистість. Так чітко означений С. Гіляровим у вступі намір уникати похоронної брехні, що потрактовується ним як образа святині смерті, та говорити по совісті, сьогодні виглядає донкіхотською тезою, адже запопадлива прижиттєва і по смертній облуда стала нормою існування, ба навіть більше – запорукою успішної кар'єри чи елементарного виживання у вченому середовищі. Нині, коли пересічна рецензія із вказівкою на неточності й огріхи розглядуваної праці сприймається як особиста образа, коли неупереджений аналіз досліджень не витримує конкуренції із корпоративно-тенденційним намулом, доповідь С. Гілярова увиразнює ту глибоку прірву, яка відділяє сучасних дипломованих мистецтвознавців від засад наукової діяльності попередників. І водночас залишає крихку надію чи принаймні

ІСТОРИЯ

демонструє можливість інакшої системи координат, хотілося б сподіватися, не лише в минулому.

Доповідь С. Гілярова «Пам'яті Г. Г. Павлуцького» публікується мовою оригіналу¹⁴ за авторським рукописом [9]. Лексику автора збережено, правопис осучаснено, за винятком написання власних імен і вживання малої та великої літер. Скорочення розкрито у квадратних дужках. Всі примітки належать публікатору.

Наприкінці висловлюємо щиру вдячність директору НММХ Вірі Виноградовій та завідувачці наукового архіву цього закладу Наталії Ємельяновій за сприяння в опрацюванні та публікації доповіді С. Гілярова.

Примітки

¹ 3-поміж публікацій 1990–2010-х років, у яких проаналізовано пам'яткоохоронну, педагогічну, дослідницьку діяльність Г. Павлуцького, окреслено його внесок у мистецтвознавство загалом, уведено в науковий обіг цінні архівні документи, здійснено спробу систематизувати бібліографічні відомості тощо, відзначимо розвідки О. Денисенко, І. Удріс, В. Афанасьєва, О. Сторчай, А. Пучкова, Є. Жаркова, Є. Шудрі [12; 41; 1, с. 125–136; 2; 36; 37; 38, с. 174–192; 39; 29; 34; 15; 43].

² Часом автором некролога Г. Павлуцького, опублікованого в «Україні», помилково називають О. Грушевського, а додатку до нього – О. Новицького [38, с. 316; 39, с. 119].

³ А. Пучков, для якого, вочевидь, свого часу залишилася невідомою публікація 1924 року некролога Г. Павлуцького авторства О. Новицького, як і додатку до нього О. Грушевського, повторно опублікував обидва матеріали за машинописами з Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ) [29].

⁴ У більшості відомих нам примірників праці Г. Павлуцького «Історія українського орнаменту» підготовлені М. Макаренком життєпис Г. Павлуцького та передмова редактора вилучені, а ім'я автора передмови на обкладинці та титулі замальовано.

⁵ Вочевидь, ідеться про Євгена Григоровича Черняхівського (1873–1938) – хірурга, доктора медицини, професора, першого ректора Київського медичного інституту.

⁶ Наукова спадщина С. Гілярова ще чекає на комплексне осмислення. Наразі його життєпис, наукова та викладацька діяльність, склад архіву, що зберігається в НММХ, реєстр праць відомі насамперед за публікаціями Н. Крутенко, Н. Корнієнко, С. Білоконя, В. Скурятівського, М. Кальницького, С. Захаркіна, О. Безручка [23; 33; 42, с. 5–85; 18; 4].

⁷ На відміну від Ф. Ернста та С. Гілярова, В. Зуммер, наскільки нам відомо, не залишив спога-

дів про вчителя, та пам'ять про нього свято беріг. Скажімо, 1947 року, осівши в Ташкенті після вправно-трудова таборів, він вирішив написати дослідження «О. Новицький як історик мистецтва», звернення до якого так обґрунтував у листі до доньки академіка Марії Новицької від 22 серпня: «Я нашел статью Алексея Петровича, посвященную памяти моего учителя, Гр. Гр. Павлуцкого (“Україна”, 1924, стор. 203). Никто из нас, его учеников, такой статьи не написал. И из чувства благодарности мне хотелось бы такую статью написать об Алексее Петровиче» [21, арк. 4–4 зв.].

⁸ Про письменника, філософа, педагога, професора Київського університету Св. Володимира / Вищого інституту народної освіти, академіка ВУАН Олексія Микитовича Гілярова (1856 чи 1855–1938) детальніше див. дослідження М. Ткачук [40].

⁹ Тут, вочевидь, помилка, оскільки заклад розпочав діяльність у жовтні 1918 року (відкриття відбулося 3 листопада).

¹⁰ Вищий інститут народної освіти.

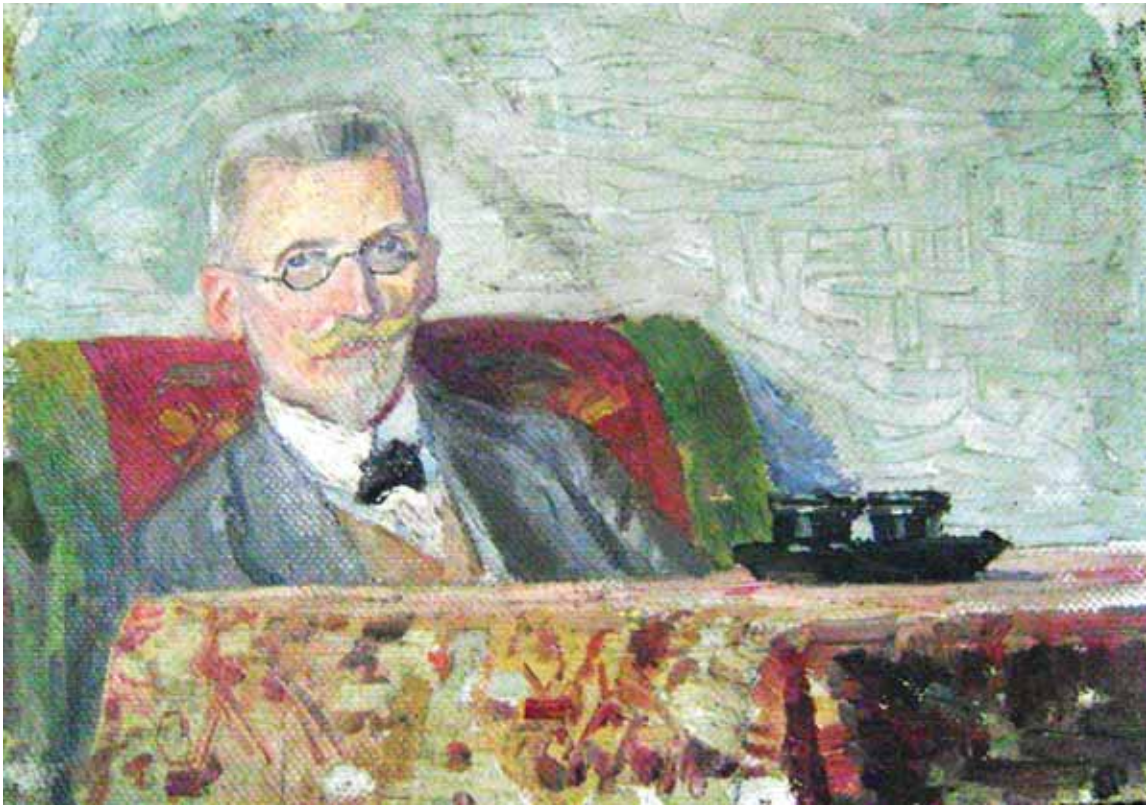
¹¹ Народний комісаріат освіти УСРР.

¹² Російською – Высшая аттестационная комиссия при Всесоюзном комитете по делам высшей школы при Совете народных комиссаров СССР.

¹³ У згаданій статті М. Бажан зазначав: «Охоронець Київського музею західного живопису професор Гіляров зберіг від грабіжників з штабу Розенберга великі цінності музею. Розенбергівські молодчики Вінтер і Бенціг – були зовсім не простаки. Приховати від них картини Перуджіно, Поліціано, китайську бронзу і японські гравюри було не так легко. І все таки старий професор, знаючи, що він ризикує життям, умудрився врятувати частину музейних колекцій» [3]. Дещо раніше сам С. Гіляров так описував стан музею після того, як німці залишили Київ: «В музеї західноєвропейського і східного мистецтва майже всі більш-менш цінні картини вивезено. Залишилися речі переважно третьої – п'ятої категорії, тобто такі, що перебували поза експозицією, деякі великі полотна, що їх важко було зняти. Кілька цінних картин пощастило сховати, між ними – “Архангел” Перуджіно та “Мадонна з святыми” Пальмецано» [8].

¹⁴ Російська мова була рідною для дослідника, проте, працюючи в 1920-х роках в академічному музеї, він оволодів українською, якою писав і публікував дослідження. Повагу до української мови зберігав і його син – відомий біолог, дійсний член АН СРСР Меркурій Гіляров, який з 1944 року мешкав і працював у Москві, що засвідчив онук мистецтвознавця, доктор біологічних наук О. Гіляров: «Думаю, что отец не поддержал бы нынешних наших соотечественников, которые, живя на Украине, жалуются на то, что им приходится изучать украинский язык. Он не жаловался. Наоборот, говорил, как много ему это дало. Ему было приятно говорить по-украински со своими коллегами, с теми, для кого этот язык был родным. Кроме того, знание украинского помогало ему в понимании чешского, польского и других славянских языков. Он видел много параллелей в эволюции языка и эволюции биологической, но специально этим никогда не занимался» [7, с. 12].

ІРИНА ХОДАК. СЕРГІЙ ГІЛЯРОВ ПРО ГРИГОРІЯ ПАВЛУЦЬКОГО...

*Г. Павлуцький.
Автопортрет. 1910-ті рр.
НХМУ*

*Г. Павлуцький.
Автопортрет. 1918 р.
НХМУ*

Джерела та література

1. Антонович Є. Нариси з історії українського мистецтвознавства: історія українського мистецтва в працях вчених київської школи кінця XIX – початку XX століття : навч. посіб. / Євген Антонович, Ірина Удріс. – Київ ; Кривий Ріг : [Видавн. дім], 2004. – 273 с.
2. Афанасьєв В. Дослідник українського мистецтва Григорій Павлуцький / Василь Афанасьєв // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 4. – С. 13–22.
3. Бажан М. Відродження культури / Микола Бажан // Радянська Україна. – 1944. – 3 січ.
4. Безручко О. Сергій Олексійович Гіляров: доля вченого та мистецтвознавця на тлі війни / Олександр Безручко // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – Харків : Права людини, 2011. – № 1 (36). – С. 295–332.
5. Бонь О. І. Академік Олекса Петрович Новицький: наукова та громадська діяльність / Олександр Бонь. – Київ : Рідний край, 2004. – 219 с.
6. Відношення Київського губернського відділу профспілки робітників освіти до Всеукраїнського комітету сприяння вченим. 12 травня 1925 року. – ІР НБУВ, ф. І, спр. 45198, арк. 1.
7. Гіляров А. М. О моем отце / А. М. Гіляров // Природа. – 2002. – № 12. – С. 10–24.
8. Гіляров С. Німецькі грабіжництва в музеях Києва / С. Гіляров // Київська правда. – 1943. – 14 груд.
9. Гіляров С. «Пам'яті Г. Г. Павлуцького». Доповідь. 25 березня 1924 року. – НА НММХ, оп. 1, од. зб. 76, (21 с.).
10. Гіляров С. Curriculum vitae. 18 червня 1944 року. – Державний архів міста Києва, ф. Р-356, оп. 9, спр. 15, арк. 6–7.
11. Грушевський О. До сього некрологу додамо... / Ол. Г. // Україна. – 1924. – № 1–2. – С. 205–206.
12. Денисенко О. Григорій Павлуцький та його внесок у пам'яткоохоронну справу / Олена Денисенко // Краєзнавство. – 1999. – № 1–4. – С. 115–118.
13. Ернст Ф. [Доповіді, виголошені на семінарі з українського мистецтва Київського археологічного інституту у весняному триместрі 1924 року]. – Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – АНФРФ ІМФЕ), ф. 13, спр. 13, арк. 2.
14. Ернст Ф. Некролог Г. Павлуцького. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 13, спр. 272, арк. 1–4.
15. Жарков Є. Послужний список професора Г. Павлуцького як джерело до вивчення біографії вченого / Євген Жарков // Шевченківська весна : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених, присвяченої 90-річчю Української революції 1917–1920 рр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, істор. ф-т, Наук. тов-во студентів та аспірантів. – Київ, 2007. – Вип. V, ч. 2 : Історія. – С. 155–160.
16. 3 постанови Президії ВУАН // Вісті ВУАН. – 1934. – № 4. – С. 51.
17. Запрошення на засідання Секції мистецтв 24 червня 1924 року. – Науковий архів Інституту археології НАНУ (далі – НА ІА НАНУ), ф. 9, спр. 167, арк. 1.
18. Захаркін С. До бібліографії праць Сергія Гілярова / Степан Захаркін // Відкритий архів : щорічник матеріалів та досліджень з історії модерної української культури. – Київ : Критика, 2004. – Т. 1. – С. 608–613.
19. Звідомлення про діяльність Музею мистецтв ім. Ханенків ВУАН за січень – березень 1924 року. 1924 рік. – НА НММХ, оп. 1, од. зб. 35, спр. 13, арк. 21–23.
20. [Звіт Музею українських діячів науки та мистецтва за 1927 рік]. – Центральний державний архів літератури та мистецтва України, ф. 1304, оп. 1, спр. 14, арк. 2–4.
21. Зуммер В. «А. П. Новицький как историк искусства». Анотація та фрагменти листів до М. Новицької. 1947 рік. – ІР НБУВ, ф. 279, спр. 13, арк. 1–4 зв.
22. Історія Академії наук України. 1918–1923 : документи і матеріали / [упоряд.: В. Г. Шмельов, В. А. Кучмаренко, О. Г. Луговський, Н. М. Монастирська, Л. І. Стрельська]. – Київ : Наук. думка, 1993. – 576 с. – (Джерела з історії науки в Україні).
23. Крутенко Н. Сергій Гіляров / Наталія Крутенко // Пам'ятки України : історія та культура. – 1998. – Чис. 1. – С. 98–113.
24. Курінний П. Значення праць проф. Гр. Гр. Павлуцького в історії українського мистецтва / П. Курінний // Шлях перемоги. – 1954. – 20 черв.
25. Лист В. Козловської до Д. Щербаківського. 23 жовтня 1916 року. – НА ІА НАНУ, ф. 9, спр. 168/К-432.
26. Листи Г. Г. Павлуцького до М. С. Грушевського / підготув. Марина Доброгорська // Образотворче мистецтво. – 2013. – № 2. – С. 120–121.
27. Листи Софії Павлуцької до Д. Багалія. 25 березня і невіднотоване число березня 1924 року, 10 і 12 березня 1925 року, 18 червня 1926 року, 27 грудня 1927 року. – ІР НБУВ, ф. І, спр. 46086, 46085, 46087, 46088, 46084, 46083.
28. Макаренко М. Григорій Григорович Павлуцький – людина і науковець (1927) / М. Макаренко // Шлях перемоги. – 1954. – 20 черв. ; 27 черв.
29. Матеріали к біографії Г. Г. Павлуцького / [публ. статті и сост. списков А. Пучкова] // Теорія та історія архітектури і містобудування : зб. наук. праць Держ. НДІ теорії та історії архітектури і містобудування. – Київ : НДІТІАМ ; Архитектура и престиж Ltd, 1998. – Вип. 2. – С. 168–179.
30. Новицький О. Музей українських діячів науки та мистецтва. Стаття. [Кінець 1920-х років]. – ІР НБУВ, ф. X, спр. 18694, арк. 1–9.
31. Новицький О. Проф. Гр. Гр. Павлуцький : [некролог] / Ол. Новицький // Україна. – 1924. – № 1–2. – С. 203–205.
32. Павлуцький Г. Історія українського орнаменту / Г. Павлуцький ; [передм. М. Макаренка]. – Київ, 1927. – 26, [2] с., XII табл.
33. Показчик праць Сергія Гілярова / уклали С. Білокінь і Н. Крутенко // Пам'ятки України : історія та культура. – 1998. – Чис. 1. – С. 114–115.

ІСТОРІЯ

34. Пучков А. Мистецтвознавча особистість і доля її спадщини. Про Григорія Григоровича Павлуцького / Андрій Пучков // Мистецтвознавство України : зб. наук. праць. – Київ, 2012. – Вип. 12. – С. 353–358.
35. Списки доповідей, прочитаних членами Українського історико-філологічного товариства в Празі за 1926–1929 роки. – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 4372, оп. 1, спр. 71, арк. 1–71.
36. Сторчай О. Григорій Павлуцький про постановку викладання історії мистецтв в Київському університеті Св. Володимира / О. Сторчай // Мистецтвознавство України : зб. наук. праць. – Київ, 2000. – Вип. 5. – С. 341–347.
37. Сторчай О. З історії мистецтвознавчої та викладацької діяльності Григорія Павлуцького / Оксана Сторчай // Студії мистецтвознавчі. – 2004. – Чис. 1. – С. 58–70.
38. Сторчай О. Мистецька освіта в Київському університеті (1834–1924 рр.) / Оксана Сторчай. – Київ : Щек, 2009. – 335 с.
39. Сторчай О. Художні твори Григорія Павлуцького на київських виставках 1910-х років / Оксана Сторчай // Образотворче мистецтво. – 2013. – № 2. – С. 118–119; № 3. – С. 130–133.
40. Ткачук М. Л. Філософія світла і радості: Олексій Гіляров / М. Л. Ткачук. – Київ : Укр. центр духовної культури, 1997. – 184 с.
41. Удріс І. Григорій Павлуцький: діяльність і спадщина / І. Удріс // Образотворче мистецтво. – 1991. – Чис. 1. – С. 16–19.
42. Ханенківські читання : матеріали наук.-практ. конф. / Гол. упр. культури і мистецтв Київміськдержадміністрації, Музей мистецтв ім. Б. та В. Ханенків. – Київ : Кий, 2002. – Вип. 4. – 119 с. : іл.
43. Шудря Є. Дослідники народного мистецтва : бібліографічні нариси / Євгенія Шудря ; за ред. М. Р. Селівачова. – Київ : Вісник «Ант», 2008. – 115 с. : іл.
44. Эрнст Ф. Григорий Григорьевич Павлуцкий : [некролог] / Ф. Эрнст // Среди коллекционеров. – 1924. – № 5–6. – С. 58–59.

SUMMARY

The lecture *In Memory of H. Pavlutskyi* delivered by S. Hiliarov in 1924 at the meeting of the Nestor the Chronicler Historical Society is first published after the author's manuscript, preserved in the scientific archives of the Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Arts. Though the scientific community has been informed about the lecture at least since the late 1990s, the researchers of the activity of H. Pavlutskyi, a famous Ukrainian art studier, one of the founders of art studies at the All-Ukrainian Academy of Sciences, never used this valuable source material. The lecture of S. Hiliarov, which combines well the impartial art studies analysis with the memoir element, is of a certain interest from several sides. Firstly, it draws our attention as a living witness of a man who has been taught by H. Pavlutskyi at the Kyiv University of St. Volodymyr and worked under his supervision at the Plastic Arts Department of the General Secretariate of Education of Ukrainian Central Council during one of the turning points in the history of our country. Secondly, it is interesting as an attempt to analyse and determine the place in the science of that time of the antiquity-related works of the researcher, which are bypassed by modern scholars, or confined by their formal general examination. S. Hiliarov skilfully followed how his teacher was developing from the comparative and abstract studies devoted to the ancient art, to independent researches of the Ukrainian art, and how his methods were changing. Thirdly – and this is perhaps the most important fact – the author's attitude to the object of the lecture, the attempt to explain objectively a significant part of the research creation of his narration hero, teaching and public activities, as well as to characterize him as a personality. In the foreword of I. Khodak the first steps of the posthumous honouring of H. Pavlutskyi in Ukraine and abroad, including the lectures at scientific meetings, publication of obituaries, edition of *The History of Ukrainian Ornament* and the acquisition of a portion of heritage by the Museum of Ukrainian Science and Art Workers is outlined.

Keywords: S. Hiliarov, H. Pavlutskyi, lecture, obituary, heritage, museum.